

Jarosław Ławski
Katedra Badań Filologicznych „Wschód–Zachód”
Uniwersytet w Białymstoku
ORCID: 0000-0002-1167-5041

KONFERENCJA O ŻYDOWSKICH UCHODźZCACH: TEMATY, KONTEKST HISTORYCZNY, AKTUALNOŚĆ

1.

XII Konferencja Naukowa z cyklu „Żydzi wschodniej Polski”, odbywająca się w Białymstoku w dniach 5–6 czerwca 2023 r., poświęcona była tematowi „Uciekinierzy, ukrywający się, uchodźcy. Żydowskie odyseje”. Jej organizatorami, jak to dzieje się od dwunastu lat, były Katedra Badań Filologicznych „Wschód–Zachód” z Uniwersytetu w Białymstoku oraz Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego¹.

Impulsem, który skłonił organizatorów cyklu badań trwającego już tak długo i planowanego z wyprzedzeniem, był tym razem fakt historyczny, dla wielu nieoczekiwany, dla nielicznych nadciągający od dawna. Ów fakt to agresja Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 roku; napaść, która uruchomiła wielomilionową falę uchodźców z Ukrainy do Europy i praktycznie na wszystkie inne kontynenty. Wśród ofiar bestialstwa wojennego, co przecież trudno było sobie wcześniej wyobrazić, znaleźli się wschodnioeuropejscy Żydzi, którzy przeżyli Holocaust, tak niesłychanie przejmujący na ziemiach ukraińskich. Przeżyli oni też później całą epokę ZSRR, z jej represjami, czas przemian po jego rozpadzie w 1992 roku, a teraz stali się ofiarami agresji państwa, które powstało po krachu komunistycznej utopii, czyli Federacji Rosyjskiej, od dawna zbliżającej się w formie rządu do autorytaryzmu. Żydzi z Ukrainy byli więc, o czym szeroko pisała prasa światowa, ewakuowani z pogrążonego w wojnie kraju do Niemiec, Polski, Ameryki, na Zachód. W co trudno uwierzyć, niektórzy z nich zginęli w wyniku wojny, która w propagandowym rosyjskim przekazie miała „zdenazyfikować” Ukrainę.

Jest to niesłychany paradoks historii, jej okrutna ironia. Problem ofiar Zagłady – uchodźców z Ukrainy, naświetla w tym tomie na podstawie doniesień

¹ Opis wydarzenia zob. E. Feldman-Kołodziejuk, J. Ławski, *XII Konferencja z cyklu „Żydzi wschodniej Polski”*: „Uciekinierzy, ukrywający się, uchodźcy. Żydowskie odyseje”, *Białystok, 5–6 czerwca 2023 r. Sprawozdanie*, „Bibliotekarz Podlaski” 3/2023, s. 397–405.

medialnych dr Michał Siedlecki, badacz z Książnicy Podlaskiej. Skandal nowej wojny, która ponad siedemdziesiąt lat później dotknęła ofiary poprzedniej wojny, ofiary Szoa, nie wyczerpywał w pełni wymiaru tematycznego naszych badań. Uczestnikom projektu zaproponowano bowiem rozważenie następujących tematów:

- Ucieczki Żydów środkowo- i wschodnioeuropejskich z miejsc zagrożenia, opresji.
- Żydzi wśród uchodźców, Żydzi uchodźcy, Żydzi wobec uchodźców.
- Ukrywanie się: Holocaust i ukrywanie się jako metafora losu żydowskiego.
- Literackie, prasowe, dokumentalne świadectwa uchodźstwa, ucieczki, ukrywania się.
- Żydzi jako ofiary wojny na Ukrainie po 24 lutego 2022 roku.
- Kulturowe, religijne, historyczne, językowe konteksty uchodźstwa, ukrywania się.
- Kobieta i dziecko żydowskie w sytuacji uchodźstwa, ucieczki, ukrywania się.
- Polityczne i geopolityczne aspekty żydowskich doświadczeń uchodźczych.
- Artystyczne przetworzenia doświadczeń uchodźczych: malarstwo, film, teatr, muzyka.
- Żydowskie losy uchodźcze z Białegostoku, Podlasia, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ukrainy, Rosji².

Tak jak bywa na każdej konferencji, badacze zinterpretowali to zaproszenie po swojemu, dając własną jego wykładnię, w ogóle poszerzając nasze spojrzenie o tematy tak zaskakujące, jak rola kobiet-uchodźczyń, miejsce Tel Awiwu i Syberii na mapie żydowskich doświadczeń uchodźczych, losy judaiców w czasie wojennego kataklizmu.

Prezentowany tom przynosi w naszym przekonaniu bogaty materiał, ujęty w czterech rozdziałach (I. *Interpretacje*; II. *Losy*; III. *Uciekinierzy, ukrywający się, uchodźcy*; IV. *Zapisane w literaturze*). W prezentowanych ujęciach tematu/tematów zauważyć można tylko lekką dominację perspektywy literaturoznawczej. Obok niej widać jednak odmienną spojrzeń na temat w prezentowanych pracach, które inspirowały metodologie współczesnego kulturoznawstwa, medioznawstwa, historii kultury, historii sztuki, badań anglistycznych.

Warto podkreślić, iż książka jest plonem projektu trwającego już dwanaście lat!³ Tym razem gościliśmy 21 referentów z Polski, Ukrainy, Wielkiej Brytanii

² Cyt. za: XII Konferencja Naukowa „Uciekinierzy, ukrywający się, uchodźcy. Żydowskie odyseje”. Program, oprac. i red. A. Janicka, J. Ławski, D. Kukielko, skład i oprac. graf. E. Frymus-Dąbrowska, Białystok 2023, s. 4.

³ Zob. tom jubileuszowy, dziesiąty: *Żydzi wschodniej Polski*, Seria X: *Jerozolima: miasto i mit*, red. A. Janicka, J. Ławski, D. K. Sikorski, Białystok 2022, 494 s.

i Niemiec, a tylko jedna (ostatnia) część obrad odbywała się w formule *online*, gdy łączyliśmy się z badaczami przebywającymi w Pradze i Londynie lub czytaliśmy teksty uczonych przebywających w Stanach Zjednoczonych i Niemczech. Jak zawsze niezawodne technicznie spotkanie *online* przygotowali młodzi uczeni z Działu Badań Bibliograficzno-Filologicznych Książnicy Podlaskiej im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku.

Obrady przebiegały w świetnej atmosferze, były zresztą pierwszą taką szansą spotkania bezpośredniego zespołu od lat realizującego projekt po długiej pandemicznej pauzie, kiedy sesje odbywały się wyłącznie w formule *online*. Słowo „spotkania” ma przecież w naszym projekcie szczególne znaczenie...

2.

Projekt „Żydzi wschodniej Polski” obejmuje, zakłada interpretacyjne, pogłębione spotkania ze świadectwami historii, zapisami losu, literackimi wizjami i przeobrażeniami żydowskiego tematu. Lecz chodzi w nim także o coś więcej, o spotkanie się ludzi: Polaków, Żydów, Ukraińców, Amerykanów, Zachodnio- i Wschodnioeuropejczyków. Jeszcze głębiej wchodząc w rozumienie tej kategorii, podkreślamy, iż chodzi nam o to, byśmy mogli się b e z p o ś r e d n i o spotkać jako ludzie, a jako tak zgromadzona wspólnota badaczy spotkać się również b e z p o ś r e d n i o ze świadkami historii, miejscami żydowskiej, polskiej, środkowo- i wschodnioeuropejskiej pamięci, przestrzeniami upamiętnień i miejscami, których już nie ma...

W 2023 roku taki właśnie charakter naszemu spotkaniu (w głębokim tego słowa znaczeniu) nadały trzy wydarzenia Konferencji.

Po pierwsze, *online* połączyliśmy się z Panią Mirą Krum-Ledowską z Tel Awiwu, która w obecności studentów anglistyki i uczestników sesji w zaskakujący sposób opowiedziała o swoim losie dziecka Holocaustu z południowo-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej. Rozmowę z Panią Mirą poprowadziła z czułą maestrią Pani prof. Małgorzata Domagalska z Uniwersytetu Łódzkiego, jej przyjaciółka. Co zrobiło na nas wrażenie: ton wypowiedzi, w której szlachetność i okrucieństwo spletały się ze sobą, a jednak Pani Mira potrafiła spojrzeć na swój żydowsko-polski los z takiej perspektywy, która wywoływała w słuchaczach uniesienie i refleksję. Powiedziała między innymi, odpowiadając na pytanie, jak w 1957 roku po emigracji z powojennej Polski zadomowiła się w Izraelu, kim się czuje, jak definiuje swą tożsamość (?) – otóż rzekła tak:

Podwójna. Przez długi czas, to znaczy aż do '87 roku, '89, kiedy uczyłam hebrajskiego na lektoracie we Wrocławiu na uniwersytecie, czułam się, że jestem jednak Polką w Izraelu. Wtedy kiedy przyjechałam uczyć hebrajskiego na tym samym uniwersytecie, z którego wyfrunęłam, coś się we mnie przełamało, poczułam się Izraelką. W '94 roku byłam na trasie martyrologicznej z młodzieżą i zaczynam opowiadanie

o ludziach, którzy nas ratowali, bo to było moim najważniejszym celem. Usprawiedliwiam się, że mam polski akcent. I wyobrażcie sobie, że po takim spotkaniu podchodzi do mnie smarkacz z XI klasy, czyli rok przed maturą, i mówi tak: Mira, a co ty tak wiecznie się usprawiedliwiasz, a nam się podoba tak jak mówisz, i to, co mówisz i nie usprawiedliwiam się, że masz ten polski akcent, bo to nam się podoba. Wiecie, żeby facet w tym wieku miał mnie wychowywać, to się nie spodziewałam, ale przekreślił śrubkę. Od tego czasu czuję się równie jednym i drugim, ja mam podwójne obywatelstwo duchowe. Jeśli chodzi o kulturę, przeważa kultura polska, niewątpliwie, chociaż zrobiłam wszystko, żeby wejść tutaj, studiowałam Biblię, studiowałam literaturę hebrajską, znam dobrze przyrodę, krajobraz, zwyczaje, a nawet religię, bo musiałam to też studiować, nie uprawiać. W każdym razie, naprawdę kocham konwalie bardziej niż anemony. Bo tutaj w pustyni zakwitają po deszczach pola czerwonych anemonów, coś fantastycznego. Ale moje serce bije w kierunku konwalii, jak dostałam je w tym roku, byłam po prostu w chmurach, a potem jeszcze Ewa przywozła bez, to już w ogóle. Tak, że kocham Izrael, ale o wiele bardziej polską kulturę w każdym odcieniu i przyrodę⁴.

By ten cytat wybrzmiał w pełni, trzeba dodać, że poprzedziła go wstrząsająca historia dziecka ukrywającego się z rodziną, historia zawierająca obrazy śmierci, ucieczki, zdrady i heroizmu. Tę wojenną historię dopowiada Mira Krum-Ledowska wspomnieniem o antysemickich ekscesach w powojennym Wrocławiu. Jej tożsamość i jej historia są więc złożone, pełne tragizmu, rozdarcia, lecz w końcu – w jakiś tajemniczy sposób – budujące.

Po wtóre, spotkaniem w pełnym tego słowa znaczeniu była obecność na Konferencji Pani dr Olgi Ciwkacz, zasłużonej badaczki losów teatru polskiego w Stanisławowie⁵, uczestniczki kilku poprzednich sesji. Tym razem Pani Olga była u nas w roli podwójnej, trudnej – jako badaczka i jako uchodźczyni z Ivano-Frankivska, na który, choć oddalony od pierwszych linii frontu, już w pierwszych dniach wojny spadły rakiety. Pani Ciwkacz poprowadziła część obrad, podzieliła się z nami opowieścią o swoim uchodźczym życiu.

Po trzecie, spotkaniem był też na pewno spacer po miejscach żydowskiej pamięci, jaki zaproponował i poprowadził Pan dr Tomasz Wiśniewski. Zakończył się on w „najmniejszym na świecie muzeum żydowskim”, tj. w „Miejscu”, mieszczącym się wtedy w białostockiej dzielnicy Bojary (ul. Modlińska 6; zaraz potem „Miejsce” przeniosło się do centrum miasta na ul. Malmeda 6). Być może

⁴ Spotkanie z Panią Mirą Krum-Ledowską doszło do skutku dzięki najpierw prof. Maciejowi Tramerowi, który skontaktował nas z prof. Małgorzatą Domagalską z Łodzi (nie uczestniczyła wcześniej w naszych sesjach). Ta zaś namówiła na spotkanie jego Bohaterkę, autorkę wspomnień z czasów Zagłady. Zob. M. Krum-Ledowska, *Królowna z kukurydzy*, Kol Isze Publikacje 2021, 259 s.; tejsze, *Zza okna*, Lublin 2019, 93 s.; J. Pawlicki, *Nie chciałabym być dżiś Żydówką z Rosji*, „Newsweek Polska” 2022, nr 17, s. 62–65.

⁵ O. Ciwkacz, *Dzieje polskiego amatorskiego i zawodowego teatru w Stanisławowie (1745–1939 r.)*, Ivano-Frankivsk 2017, 399 s.

jest to nie tylko najmniejsze muzeum, ale też panuje w nim największa intensywność życia tematu żydowskiego: a to za sprawą *spiritus movens* idei „Miejsca”, doktora Tomasza Wiśniewskiego i unikalności zgromadzonych tu świadectw żydowskiego świata Białegostoku i Podlasia⁶.

Te trzy zetknięcia z ludźmi i ich miejscami zostały w naturalny sposób dopełnione naszymi spotkaniami nieoficjalnymi, których świadkami były kamienice i kawiarnie wokół białostockiego Rynku Kościuszki.

3.

Chcę jak zawsze podziękować Osobom, które szczególnie wiele uczyniły dla przygotowania naszego Spotkania w 2023 roku. Nade wszystko Sekretarzom Konferencji: Pani dr Ewelinie Feldman-Kołodziejuk, Pani dr Joannie Wildowicz i Panu dr. Łukaszowi Zabielskiemu. Wyrazy wdzięczności kieruję ku Pani dyr. Beacie Zadykowicz, której placówka od lat nieodmiennie nas gości, a jej Dział Badań Filologiczno-Bibliograficznych wspiera nas organizacyjnie i naukowo – jego pracownicy, Pan dr Kamil K. Pilichiewicz i Pan dr Michał Siedlecki, są także badaczami tematu żydowskiego. Podziękowania zechcą przyjąć Pani dr hab. Małgorzata Domagalska, prof. UŁ i Pan dr hab. Maciej Tramer, prof. UŚ, dzięki którym mogliśmy się spotkać z Panią Mirą Krum-Ledowską. Pani Prof. Annie Janickiej dziękuję za kontakt z Panią dr Niną Taylor-Terlecką i odczytanie jej tekstu, a Panu Mirosławowi Szutowi za bezinteresownie przekazane zdjęcia z Konferencji.

4.

Do tematu uchodźczego historia dopisała smutny epilog: 7 października 2023 r. doszło do ataku na Izrael, na Bliskim Wschodzie rozpętała się nowa wojna. Znowu ofiary, nowa wojna, nowi uchodźcy. To straszne, i jak najbardziej realne.

Elk, 22 stycznia 2024 r.

⁶ Zob. T. Wiśniewski, J. Oniszczyk, *Białystok między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918–1939*, Białystok 2011; T. Wiśniewski, *Nieistniejące mniejsze cmentarze żydowskie: rekonstrukcja Atlantydy*, Białystok 2009; T. Wiśniewski, *Deklaracja Przyjaźni i Podziwu dla Ameryki. Największa kartka urodzinowa w dziejach ludzkości*, w: *Żydzi wschodniej Polski, Seria X, Jerozolima...*, s. 251–264.

Bibliografia

- Ciwka O., *Dzieje polskiego amatorskiego i zawodowego teatru w Stanisławowie (1745–1939 r.)*, Ivano-Frankivsk 2017.
- Feldman-Kołodziejuk E., Ławski J., *XII Konferencja z cyklu „Żydzi wschodniej Polski”: „Uciekinierzy, ukrywający się, uchodźcy. Żydowskie odyseje”, Białystok, 5–6 czerwca 2023 r. Sprawozdanie*, „Bibliotekarz Podlaski” 3/2023, s. 397–405.
- Krum-Ledowska M., *Zza okna*, Lublin 2019.
- Krum-Ledowska M., *Królewna z kukurydzy*, Kol Isze Publikacje 2021, 259 s.
- Oniszczyk J., Wiśniewski T., *Białystok między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918–1939*, Białystok 2011.
- Pawlicki J., *Nie chciałabym być dziś Żydówką z Rosji*, „Newsweek Polska” 2022, nr 17, s. 62–65.
- *XII Konferencja Naukowa „Uciekinierzy, ukrywający się, uchodźcy. Żydowskie odyseje”. Program*, oprac. i red. A. Janicka, J. Ławski, D. Kukielko, skład i oprac. graf. E. Frymus-Dąbrowska, Białystok 2023.
- *Żydzi wschodniej Polski*, Seria X: *Jerozolima: miasto i mit*, red. A. Janicka, J. Ławski, D. K. Sikorski, Białystok 2022.
- *Żydzi wschodniej Polski*, Seria XI: *Wobec polityki*, red. J. Ławski, M. Siedlecki, Białystok 2023.

Jarosław Ławski

University of Białystok

Chair of Philological Research ‘East-West

CONFERENCE ON JEWISH REFUGEES: THEMES, HISTORICAL CONTEXT, TOPICALITY

Summary

In the introduction to the volume, the author presents the inspiration behind the theme of the XII Conference in the series *Jews of Eastern Poland*, held annually in Białystok at the University of Białystok and the Lukas Gornicki Podlaska Bookstore. In 2023 it was held on June 5–6 and was titled: “Fugitives, those in hiding, refugees. Jewish odysses.” With this scion, the organizers were inspired by current, world events. First and foremost, Russia’s aggression against Ukraine on February 24, 2022, was an onslaught that set in motion a multi-million dollar wave of refugees from Ukraine to Europe and virtually every other continent. Among the victims of the war’s bestiality were Ukrainian Jews who survived the Holocaust, so incredibly poignant in Ukrainian lands. They also later survived the entire era of the USSR, with its repression, the time of transition after its collapse in 1992, and now they have become victims of the aggression of the state that emerged after the crash of the communist utopia, the Russian Federation. The Jews of Ukraine were thus, as widely reported in the world press, evacuated from a country plunged into war to Germany, Poland, America, and the West. Some of them died in this war, which, in the Russian propaganda message, was to “denazify” Ukraine. The conference focused on various past and more recent experiences of Jewish exile.

Keywords: Jews, exile, escapes, hiding, testimonies, Eastern Europe.